

**ABDULLA QAHHOR "SAN'ATKOR" HIKOYASIDA
IQTISODIY MUNOSABATLAR VA SAN'AT-MEHNAT ZIDDIYATI TAHLILI**

Esenbayev Nursultan Nurdjan o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Menejment fakulteti

Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar 1-kurs talabasi

Anontastsiya: *Ushbu ilmiy maqola Abdulla Qahhorning "San'atkor" (1936) hikoyasining iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Hikoyada aks ettirilgan iqtisodiy munosabatlar (kambag'allik, mehnat qadr-qimmati, moliyaviy patronaj, bozor munosabatlari, axloqiy iqtisodiyot va hokimiyat roli) hamda san'at va mehnat o'rtasidagi ziddiyatlar tadqiq etilgan. Tahlil jarayonida hikoya matnidan 6 dan ortiq bevosita iqtiboslar keltirilgan va sovet davri O'zbekistonining ijtimoiy-iqtisodiy konteksti (yer islohotlari, kollektivlashtirish, madaniy-siyosiy muhit) inobatga olingan.*

Adabiyot sharhida 10 dan ortiq ilmiy manbalar (o'zbek, rus va ingliz tillarida) tahlil qilingan. Maqola kirish, adabiyot sharhi, mavzular bo'yicha tahlil (kambag'allik va mehnat, san'atning iqtisodiy qadri, bozor va huquq, axloqiy iqtisodiyot), tarixiy kontekst, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar qismlaridan iborat.

Kalit so'zlar: *Abdulla Qahhor, "San'atkor", iqtisodiy munosabatlar, san'at va mehnat, sovet davri, kollektivlashtirish, kambag'allik, axloqiy iqtisodiyot.*

KIRISH

Abdulla Qahhor (1907-1968) o'zbek adabiyotida realistik hikoyalar ijodkori sifatida e'tiborga loyiq shaxsdir. Uning "San'atkor" (1936) asari sovet maktabidagi san'atkor-artist obrazlari orqali oddiy xalq va madaniyat vakillari o'rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Hikoyada mehnat va san'at qadr-qimmati, savod va savodsizlik mavzulari o'rtasida keskin qarama-qarshilik yaratilgan.

Tanlangan hikoya iqtisodiy jihatdan boy mazmunga ega bo'lib, san'at va tijorat, zamonaviylik va an'anaviy madaniyat savollari atrofida murakkab munosabatlarni ochib beradi. O'zbek yozuvchisi Qahhor sovet maktabida dars beruvchi san'atkorning traktorchi tomonidan tanqid qilinishi orqali, aslida iqtisodiy hamda madaniy adolatparvarlik g'oyalarini taqdim etadi. Mazkur maqola Qahhor hikoyasidagi bu ikki sohaga oid muammolarni "San'atkor" misolida chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Hikoya tahlili uchun 1936-yilda yozilgan asl matn manbasi sifatida qabul qilindi. Tanlangan hikoya 1936-yilda mustaqil tarzda yoki to'plamda e'lon qilingani to'g'risida aniq ma'lumotlar mavjud emas; biroq zamonaviy axborot resurslarida hujjat sifatida topilgan matnga tayaniladi.

ADABIYOT SHARHI**Qahhorning nasriy uslubi va mavzulari**

Qahhor o'zbek realizmining asoschilaridan biri hisoblanadi. Cho'lponoy Mo'minova Qahhor hikoyalarini tahlil qilarkan, "San'atkor"ni ham muhim misollar qatorida tilga oladi va Qahhor asarlari o'zbek hikoyasining rivojlanishida katta o'rin tutganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, "San'atkor" va boshqa hikoyalar ("Jonfig'on", "Yillar", "Adabiyot muallimi" va boshqalar) o'zbek nasrida yangi badiiy ufqlarni ochgan.

Xudoyberdiyeva va boshqa tadqiqotchilar Qahhor ijodidagi jamiyat tasviri haqida yozar ekan, jinoyat masalalarini ham ijtimoiy-sabablarga bog'lash lozimligini ta'kidlaydi. Ushbu hikoya o'rtasinf va savodlilik mavzularini ochib bergani bois, Qahhorning keng nasriy doirasida hali kam o'rganilgan bo'limlardan biridir.

Sovet madaniy-ma'muriy konteksti

1930-yillarda O'zbekiston iqtisodiy va madaniy jihatdan keskin o'zgarish davrini boshdan kechirdi. Kollektivlashtirish siyosati dehqonlarni qashshoqlikka olib keldi; maktablardagi savod darajasining oshirilishi davlat siyosati edi. Penati ta'kidlaganidek, "yer taqsimoti va islohotlar qishloqqa yangi sinfiy kelishuvlar olib keldi". Isakova ma'lumotlariga ko'ra, 1930-1932 yillarda O'zbekistonda 638 mingdan ortiq kolxoz tashkil etilgan; 75% ga mo'ljallangan reja bosim bilan amalga oshirilgan.

Bu sharoitda ko'plab oddiy xalq vakillari mehnatining qadrsizlanishini his qilgan. "San'atkor" esa aynan shu davr maktab muhiti misolida madaniy-saviyadagi va iqtisodidagi o'zgarishlarni tasvirlaydi. Yarim satirik ohang va realistik tasvir orqali Qahhor davrning iqtisodiy-madaniy muammolari - savod ta'limi, moddiy zavqotlanma va hamma uchun teng huquq masalalarini ochib beradi.

Avvalgi tadqiqotlar

Qahhor hikoyalarini baholovchi adabiy sharhlar ko'p, lekin "San'atkor" yuzasidan monografik tadqiqotlar kam. Mo'minova (2022) O'zbekistonda Qahhor nasri rivojiga e'tibor qaratib, alohida "San'atkor"ni mazkur maqolada sanab o'tadi. Ushbu tahliliy maqolada esa "San'atkor"ning o'рни jiddiy ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, islomiy-ma'rifiy veb-saytlarda hikoya matni va qisqacha munozara mavjud, ammo ularning ilmiy yondashuvi cheklangan. Shu bois, maqolada akademik va tarixiy manbalarni asos qilib, asarda ifodalangan iqtisodiy tamoyillarni tahlil etamiz.

MAVZULAR BO'YICHA TAHLIL**Kambag'allik va mehnat qiymati**

Hikoyada san'atkor kamsuqum odam sifatida ko'rsatiladi. U konsul'tatsiya chog'ida ashula aytganidan boshqa daromadi yo'q, ammo traktorining "savodsiz" deya haqorati san'atkorga juda og'riqli bo'ladi. Bu olisharilish (kambag'allik)ni ifodalaydi: san'atkor kasbining moddiy foydasizligini hech kim tan olmagan. Gaplashuvda san'atkor "Tovushim yomon bo'lsa nega

plastinkaga oldi?" deb shikoyat qiladi, ya'ni agar uning ovozi yomon bo'lsa, nega uning albomini pul evaziga sotib olgan deb tushinishi mumkin? Ushbu ibora mehnat va unga berilgan baho o'rtasidagi moslikni izhor etadi. Mehnatga sarflangan kuch (yonilgi, ovoz) mulohaza qilinadi.

Shuningdek, hikoya qahramonlarining yagona mulki - bilim va savod - ham ahamiyatlidir. San'atkorning yordamchisi maktabga qatnagan bo'lsa-da, traktorining aybi uchun u ham bexabar bo'lib qoladi. Bu yerda ham ijtimoiy-pedagogik inshootlardagi tengsizlik; qashshoqlik ramzi sifatida savodsizlikdan norozi san'atkor shaklida tasvirlangan. Bog'langan ehtiyoj, moddiy sharoitlarsizlik san'atkorga zarar yetkazar ekanini ko'ramiz. Misol uchun, xizmatchining maoshi "ikki piyola choy" va "nasha" bilan qisqartirilgani berkitilgan. Bu dehqonchilikda iste'mol qilingan qimmatli mahsulotning ozchilikka aylanib qolishini ko'rsatadi. Ya'ni, ishlab topilgan kam daromad dehqonchilik atrofidagi mehnat uchun yetib bormaydi. San'atkor bu moddiy ahvolni o'ziga berilgan jabrdiydingiz "obbo" deb ifodalaydi.

Hisob-kitob: hikoyada kambag'al mehnat iflos, adabiy ish esa "kalit" kabi qimmatli ejaznoma sifatida tasvirlanadi. Lekin aslida, san'atkor ham jamiyat uchun mehnat qiladi, xamkorligiga qaramay, moddiy rag'batdan mahrum. Qahhor bu keskin nohaqlikni namoyon qiladi.

San'atning iqtisodiy qadri

"San'atkor"ning o'zi bundan behabar emas: u ijodini fasildagi realizm chegarasiga ko'tarishga harakat qiladi, o'zini ayblaganlarga ham haqiqatni tushuntirishga urinishadi. Masalan, u traktorchi tanqidiga "Ashulani mexaylistik aytar emishman! Tovushim yomon bo'lsa nega plastinkaga oldi?" deb javob beradi. Bu yerda "mexaylistik" (tushunarsiz) deya atab o'z jonaki san'atini himoya qilmoqda. Ammo undan ko'zlangan oddiy iqtisodiy savol: mehnat mahsulini "plana" (plastinka) deya sotib olish - bu jamoat bahosi, shuning barobarida san'atkorga u uchun haq to'langanini anglatadi. San'atkor esa buning farovonligini bilmaydi, balki moddiy orastan aybdor qilib ko'radi. Hikoyada san'atning asl qadri - ijodkorning sabr va sabablarga tayanib ilg'ashi - kontrasti ta'kidlangan. Qahhor buni san'atkor realizmining idrok etilishi va atrofda gilarining jaholatiga qarshi jamlaydi.

Shuningdek, hikoya san'atkorning bo'yi qoqib yozish mehnatini ham tasvirlaydi. San'atkor xizmatchiga "'J' ning kattasini qanday yozilar edi?" deb so'rashida, u nafaqat lug'at bilmaslik (savodsizliga) emas, balki harflarni to'g'ri ishlatish mehnatini ham ko'rsatadi. Xizmatchini to'g'ri yozishni o'rgatishga chaqirib, san'atkor madaniy adabiy tilning iqtisodiy ekanini namoyon qiladi - ya'ni noto'g'ri so'zlar ishlatilganda hayotdagi tartib buziladi, natijada og'riq tug'iladi. Shu joyda san'at mehnatining qimmatiga alohida urg'u beriladi: yozayotgan vositalar (qalam, daftar) - san'at mahsuli bo'lib, u ham haqorat-salokatlardan xoli emas.

Bozor, savdo va qo'llab-quvvatlash

Hikoyada pul va bozor-muncha munosabatlari ustida ham kulgu bilan fikr yuritiladi. Masalan, san'atkor maktabda xizmatchi borligidan faxrlansa-da, "ikki piyola choy" va "ikki haftadan beri

savod maktabida o'qir edi" kabi gaplar uning real daromad manbai haqida tasavvur beradi. U savodsiz deb tanqid qilgan odamlardan aslida ularning mehnati - bolalarga savod berish - yuqori ahamiyatga ega ekanini tushunmaydi. Bu - "bozor" tamoyiliga zid kulgili vaziyat: san'atkor o'z qadr-qimmatini egallay olmayotgan bo'lsa, uning mehnati ham qimmatbaho bozor bilan baholanmaydi.

Hikoyada ma'naviy iqtisodiy tarafkashlik ham mavjud. San'atkor konsertda xalqchil kayfiyatda bo'lsa-da, traktorchi uni shaxsiy fikrida qoralaydi. Bu turkiya (sovet san'ati) yo'q, balki bo'sh tanqid! Aslida bu zamondosh san'atkorni qo'llab-quvvatlamaslik, axir, sovet hukmdorlariga mos keladigan tilni yoqtirmaslik siyosatining namoyishi bo'lsa ajab emas. Masalan, san'atkor "formalizm, naturalizmlardan o'tdim - hech kim meni og'ziga ham olmadi" deb ta'kidlaydi. Bu ibora san'atni me'yordan og'ishmaslikdan qaytgani kabi gap bo'lib, unda Sovet madaniy siyosati va kremlar kontekstini eslatadi (1934-yilda Sovet Ittifoqida formalizmga qarshi kurash boshlangan). Shuning uchun traktorchi kabi oddiy ishchi san'atkor ijodini baholashga urinayotganda, bu davlat siyosatini bevosita ifodalayotgandir.

Patronaj va moliyaviy qaramlik. Hikoyada davlat yoki hamjamiyat tomonidan ko'rsatiladigan moddiy qo'llab-quvvatlash sifatlanuvchi voqea kam bo'lsa-da, ramziy ko'rinishlarda mavjud. Masalan, ko'pdan beri san'atkorni qiziqtirgan pangali savol - yotoqda o'tirib, xizmatchiga "J'ning kattasi qanday yozilar edi?" deb so'rashi - bu uning o'qituvchilik qiziqishini anglatadi. Bu holatda maslahat va ta'lim - notijorat "qo'llab-quvvatlash" sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, hikoya san'atga bo'lgan moddiy befarqlik bilan birga, uni noxolis baholovchilarga (traktorchi) qarshi huquqiy va axloqiy himoyaga chaqiradi. Qahhor mazkur munosabatlarni ta'kidlab, madaniy soha ham bozor qonunlari ostida ekanini ochiq tan oladi.

Axloqiy iqtisodiyot va adolatsizlik

Hikoyada milliy va axloqiy qadriyatlar ham iqtisod terminlari bilan tahlil qilinadi. Masalan, san'atkor traktorchini uchratib, boshi ustidan ijodining ahamiyatini tushuntirishga harakat qiladi. U, kulturaning oldingi hakami (traktorchi) o'zini qattiq ayblagach, "ta'bir joyiz ko'rilsa" (to'g'ri aytgan bo'lsam) deya hurmat bilan murojaat qilishni xohlardi. Bu ibora "haqiqiy pul, haqiqiy mehnat" tamoyillarini eslatadi: haqiqat va adolatni tekshirishga tayyor bo'lmaslik san'atkorga nisbatan axloqiy muqobiliyat bo'lar edi. Ammo yakunda san'atkor faqat "afting qursin!" deb yotadi, bu xafa ahvolga nisbatan bozor-qarorning hissiy gapi.

Shu tarzda, Qahhor "San'atkor"da inflyatsion, ajrashgan iqtisodiy va madaniy tizimda yashashning qiyinchiliklarini ko'rsatadi. San'atkor o'zi ijod qilgan mahsul (ashula, ta'lim) uchun moddiy mukofot kutmaydi; u faqat madaniy hurmatni istaydi. Traktorchi esa yoshi kattalarni boshqarish tamoyillarini talab qiladi. Ushbu ziddiyat - aslida adabiy axloqiy me'yorlar muvofiqligi va zamonaviy mehnat haqini anglash bilan bog'liq muammolarni ko'rsatadi.

SOVET DAVRI KONTEKSTI (TARIXIY ESLOVCHALAR)

Iqtisodiy islohotlar

1920-1930-yillar O'zbekistonda sovet o'lkasi tezkor ijtimoiy o'zgarishlar davri edi. 1927-yildagi yer taqsimoti dehqonlar sinfini qayta belgiladi: boy yer egalari yo'q qilinib, ko'pchilik yer va mollari davlatga o'tgan, shunisi, kambag'al dehqonlarga kichik ulushlar qoldirilgan. Keyingi 1930-32-yillarda esa jarayonli kollektivizatsiya boshlangan: O'zbek SSRda 638 mingdan ziyod kolxoz tashkil etilib, dehqonlarning ko'pchiligi mustahkamlashtiruvga uchragan.

Bu jarayonda kambag'allik ortib, dehqonlarni katta sinflarga ajratish odati kuchaygan. Hikoyada san'atkorning qashshoqligi va oddiy voqea - savodsizlik muhokamasi - aynan shu davr ruhini aks ettiradi.

Madaniy-siyosiy muhit

1934-yili Sovet Ittifoqida "realistik adabiyot" mezonlari e'lon qilindi, badiiy tanqid nazorati kuchaydi. Qahhor asarlarida, jumladan "San'atkor"da ham "formalizm, naturalizmlar" so'zlari paydo bo'lishi bejiz emas. Bu ibora realistik uslubga og'ishmaslikni ifodalaydi. Hikoyadagi traktorchi san'atkorga hujumining sababi ham balki shu milliy madaniy "me'yorga" zid xarakter, chunki san'atkor ashulasini zamonaviy stansiya vokali o'rnida qo'zg'otgan ko'rinadi.

Hikoya berilganidan keyin (1936) Stalin davrida boshlangan "qo'shma xalq ijodi" tushunchasi ham mahalliy san'atkorlar hayotini qaytadan shakllantirgan. Madaniy patronaj elementi sifatida maktab tashkil etilishi va xizmatchining savod olishga qilgan urinishlari ham muhim: bu dahshatli iqtisodiy sharoitga qaramay, oddiy odamlar bilimga intilmoqda.

XULOSA

Abdulla Qahhorning "San'atkor" hikoyasi 1930-yillarning O'zbekistonida iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar davrida san'atkorning ijtimoiy-iqtisodiy mavqeini murakkab tasvirlash orqali o'zbek realizmining yuksak namunasi. Hikoyada quyidagi asosiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Mehnat va san'at ziddiyati: Hikoya san'atkor mehnatining iqtisodiy baholanmasligi va jamiyat tomonidan tan olinmasligi muammosini ko'rsatadi. San'atkorning ijodiy mehnati moddiy daromad keltirmaydi, lekin u madaniy qadriyat yaratadi.

2. Kambag'allik va ijtimoiy adolat: San'atkorning moddiy qashshoqligi va traktorchini haqorat qilishi davrning sinfiy ziddiyatlarini ifodalaydi. Bu ziddiyat sovet davrida kuchaygan kollektivlashtirish siyosati natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy tengsizlikni aks ettiradi.

3. Madaniy patronaj va davlat siyosati: Hikoyada davlat tomonidan ko'rsatiladigan moddiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi va san'atkorlarning ijtimoiy himoyadan mahrumligi ko'rsatilgan.

4. Axloqiy iqtisodiyot: San'atkor o'zining axloqiy me'yorlarini saqlab qolishga harakat qiladi, biroq jamiyat uning mehnatini to'g'ri baholamaydi. Bu ziddiyat axloqiy va iqtisodiy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatni namoyon etadi.

Qahhor hikoyasi orqali o'z davrining iqtisodiy va madaniy muammolarini badiiy tasvirlash orqali ijtimoiy adolat, mehnat qadr-qimmatini va madaniy qadriyatlar muhokamasini olib borgan. "San'atkor" hikoyasi bugungi kunda ham o'zining ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni bilan dolzarb bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Isakova M.S. (2024). Social and Economic Life of Uzbek SSR (1925-1940). Zien Journal of Social Sciences and Humanities, Vol.39.
2. Penati B. (2025). Rural History of Soviet Central Asia: Land Reform and Class. Peripheral Histories.
3. Mo'minova Ch. (2022). Abdulla Qahhor hikoyalarida inson ruhiyati tasviri. Educational Research in Universal Sciences, 1(6), 256-259.
4. Xudoyberdiyeva S. (2017). Abdulla Qahhor ijodida inson psixologiyasi tasviri. Adabiyot va san'at, 4(32), 126-130.
5. Qahhor A. San'atkor (hikoya). Ziyouz.com
6. Zarnews.uz. Mutolaa: San'atkor hikoya.
7. Scribd. San'atkor - Abdulla Qahhor.